

Un dia d'aquests em trobava en una actitud reflexiva i retòrica, vaig proposar formular-me tres preguntes molt gràfiques sobre Vilafranca i, al mateix temps, donar-les una resposta, cosa que no sé fins a quin punt vaig aconseguir.

Si hagués de pintar Vilafranca, quins colors triaria?

Sense cap dubte, el verd, de la garriga de la Pleta de Sant Martí i del pinar del Puig de Bonany; el groc, que vesteix el Pla de l'Alenzell durant l'estiu i, sobretot, l'ocre, l'ocre de la terra argilosa i fèrtil de la que tant de profit han sabut traure les vilafranques i els vilafranquers.

I si Vilafranca tingués carnet d'identitat, quines dades ens revelaria?

Entre d'altres, possiblement, aquestes :

NOM : Vilafranca LLINATGE : de Bonany

DATA DE NAIXEMENT : 1620

FILLA DE : Sant Martí d'Alenzell

I si Vilafranca fos un teatre?

El teló de fons, sens dubte, seria el Puig de Bonany, que ens limita la vista cap al nord i ens, tot recordant-nos que Vilafranca és del Pla i no de la muntanya. El pati de butaques se situaria a la superfície plana i extensa del Pla de l'Alenzell, just davant la part central de tot el conjunt, de l'escenari, que ocuparia indubtablement el poble. Tot preparat perquè en aquest escenari, a Vilafranca, se succeïssin les històries de les vides anònimes de les persones que l'habiten, fent el seu dia a dia. Amb humilitat, amb silenci, amb constància i amb senzillesa, tal com ens ha ensenyat la Història. Són les vides d'unes vilafranques i d'uns vilafranquers que, de tant en tant, se giren, ens giram, cap a Sant Martí i el veiem encara –i perdonau l'ambivalència de l'expressió - com “la mare que ens va parir”.

Ben pensat, són quasi bé tres-cents vuitanta-tres anys de caminar junts, de recórrer la Història; un temps suficient per afirmar que Vilafranca no seria Vilafranca sense les vilafranques i vilafranquers que l'han feta possible. I viceversa. Podríem imaginar una vilafranquera o vilafranquer sense el paratge de Son Pou i la caseta de Son Pere Jaume? Impossible.

Ja ho diu l'himne del nostre poble : “Vilafranca, Vilafranca, sou mon pare i ma mare que estimam”.

Hem crescut junts i a cada racó hi trobam un tros de vida d'aquelles vilafranques i vilafranquers que ens han precedit. Una història que han escrit entre tots. Una història que encara estam escrivint.

Vos agraesc a tots vosaltres que avui em doneu l'oportunitat d' obrir les pàgines d'aquesta història inacabada, i per tant, encara plena de vida. Gràcies.

Si fixàssim el punt de partida d'aquesta història a la creació del nucli poblacional de Vilafranca – a la data de 1620-, faríem un exercici historiogràfic deficient, parcial i incomplet. Ens deixariem, pel camí, els precedents que determinaren que en un moment donat hi hagués una voluntat perquè el poble de Vilafranca fos una realitat.

Com dirien els lingüistes, seria entrar dins l'anàlisi d'un text sense tenir-ne en compte ni els elements previs – el pretext – ni els elements que l'envolten –el context.

Per conèixer Vilafranca exposaré primerament aquestes consideracions *contextuals* com si fos es tractàs d'una breu carta de presentació, i a partir d'aquí, començar a narrar-ne, de manera retrospectiva, el seu recorregut històric.

Vilafranca és un municipi de 22,99 km² d'extensió, situat al Pla de Mallorca i que limita amb els termes de Manacor, Felanitx, Porreres, Sant Joan i Petra, que consta d'un sol nucli poblacional homònim i que té actualment –segons dades de l'octubre de 2002- 2.610 habitants.

Totes les fonts assenyalen que el nom de Vilafranca significa etimològicament “vila exempta d'imposts”, denominació que s'ha d'ajustar als orígens del nucli de població, el 1620, quan el senyor de la Cavalleria de Sant Martí, Pau Sureda i Campfullós, va procedir a parcel·lar la possessió de Son Pere Jaume perquè s'hi poguessin establir de manera permanent els treballadors que feien feina a les possessions propietat de la seva família.

Aquestes circumstàncies feren que Vilafranca es fundàs com un nucli que, efectivament, s'escapava de les imposicions fiscals – a més de les civils i jurisdiccionals- del Regne, no, però, d'aquelles que es derivaven de la jurisdicció senyorial que exercien els senyors de Sant Martí.

El topònim ja apareix el 1633 a la *Historia General del Reino Baleárico*, de l'historiador Joan Dameto, com a Vilafranca de Sant Martí. No obstant això, sembla que aquest “sobrenom” de Sant Martí deixà d'utilitzar-se i va desaparèixer, de tal manera que la denominació del poble quedà reduïda a Vilafranca.

Serà el 1916 quan un Reial Decret va determinar que Vilafranca passàs a denominar-se oficialment Vilafranca de Bonany.

A pesar d'això, el nom complet de Vilafranca de Bonany no apareixerà a les Actes Municipals fins el 1920 i després, fins i tot, ho anirà fent amb intermitències.

Una vegada llegida aquesta brevíssima carta de presentació, *el context* -seguint amb el símil lingüístic- convé que centrem l'atenció en els elements que formaran part del *pretext* i del *text* pròpiament dit d'aquesta Història de Vilafranca.

Els precedents històrics abans del 1620 –el *pretext*- ens revelen, entre altres coses, els factors que determinaran l'existència del nostre poble.

De totes maneres, la divagació cronològica fa que ens remuntem primerament al temps de la prehistòria.

La presència humana a les terres de l'actual terme de Vilafranca és notòria ja des de ben prest, com així ho posen de manifest les troballes i restes arqueològiques dels jaciments que avui en dia estan identificats i catalogats.

Un estudi recent ens parla de l'existència de catorze jaciments, entre els quals hi destaquen els talaiots de Son Pou Vell – conjunt de dos talaiots circulars – i el del Castellot Vell – format per un sol talaiot de planta quadrangular – a més d'altres, com el de Sa Moleta – amb restes megalítiques i d'un talaiot, les restes navetiformes de Boscana Vell, i diverses taques i restes ceràmics de l'època pre-talaiòtica, talaiòtica i post-talaiòtica –a Sa Moleta, son Bou, Turó d'en Boleto, etc.

Com a restes significatives fins ara localitzades en aquests llocs són unes urnes funeràries – una de les quals es troba al Museu de Lluc- i unes restes de molins de mà per moldre blat de diverses tipologies, cosa que ens demostra que la base alimentària de la població eren els cereals .

Una anàlisi important, i molt per aprofundir-hi encara, és la curiosa relació i distribució espacial que pareixen indicar els punts més destacats d'assentament humà en el terme de Vilafranca, com es desprèn d'un estudi realitzat per Gabriel Pons, i que presenta proves evidents de l'emplaçament matemàticament equidistant entre cada una d'aquests punts, per procurar la comunicació entre ells i facilitar, consegüentment, la defensa comuna d'aquest petit territori.

De l'època de la romanització, poc a dir. Segurament hi havia una població dispersa, dedicada a les labors del camp, com posen de manifest diferents restes ceràmics trobats a la torre de defensa d'Alcúdia-Arrom, d'estructura post-talaiòtica i romana, i a d'altres localitzats a la Pleta de Sant Martí o en el Turó d'en Boleto, de l'època de l'alt i baix imperi romà. Fruit d'aquestes prospeccions bàsiques realitzades, s'ha observat , en alguns casos, el reprofitament que de les construccions anteriors en feren els nous colons romans, com ho posen de manifest els restes ceràmics de diferent època trobats a un mateix lloc.

Guiats per la Historiografia general, podríem afirmar, quasi en rotunditat, que la civilització romana va aportar una gran innovació quant a tècniques i coneixements relatius a molts de procediments agrícoles. Les terres de l'actual terme de Vilafranca, incrustades dins el que s'anomena el “graner de Mallorca” no en podien ser cap excepció.

Quant a l'activitat comercial, se suposa ben bé mínima tenint en compte que les terres del terme que ocupen l'actual terme de Vilafranca quedaven allunyades de l'eix principal Palma- Pollentia . Així mateix, poc se sap dels nuclis i assentaments romans rurals i per tant fer-ne grans afirmacions ens pot aventurar a la Història-ficció.

Una vegada ens submergim dins els anomenats "segles obscurs", després de la conquesta vàndal, quasi bé perdem l'horitzó de tot. Pel que fa a Vilafranca, vull dir, a les terres que formen part de l'actual terme de Vilafranca, únicament podríem assenyalar – i pos èmfasi a l'ús que faig del temps condicional per referir-m'hi- alguns indicis del període pre-islàmic que es deduirien de l'etimologia del locatiu àrab posterior i avui encara vigent Alcúdia-Arrom (turó dels cristians), relacionat amb el mot *rum* (que a les fonts àrabs serveix per determinar la població bizantina i cristiana en general), el mateix que alguns estudiosos veuen a l'origen etimològic d'Alaró (Al-rum).

L'època islàmica, aporta, sobretot, una revolució pel que fa a canalització, emmagatzament i aprofitament de l'aigua per finalitats agrícoles i per la vida diària de la comunitat, en unes terres que careixen de grans manantials. Amb aquest objectiu es construïren infraestructures aquífères com pous, aljubs, síquies i sínies. D'aquesta època n'és el Pou Viguet, a la sortida del poble en direcció cap a Sant Martí, tot i que conserva ben poc de la fisonomia original, ja que ha estat objecte de molts afegits posteriors .

També se n'han trobat restes ceràmics a diversos jaciments com a Boscana Vell i a Alcúdia-Arrom.

En aquesta època Mallorca era dividida en districtes –juz-. Les actuals terres de Vilafranca pertanyien a la del juz Yinyau-Bitra, que incloïa també els actuals termes de Sineu, Petra, Sant Joan, Ariany i Lloret. La població es distribuïa en base a la procedència tribal; en aquest cas, les tribus que habitaven aquest juz en qüestió eren les de Banyu Gaful, Hawwara i Malila. En aquest punt és interessant remetre's a estudis que relacionen l'abundància de topònims que tenen un determinat prefix amb la de la presència de determinades tribus. D'altra banda, la presència de la civilització islàmica a les nostres terres queda ben palesa a través d'alguns topònims d'alqueries i rafals – com Albadallet , Alcúdia-Arrom o bé el Rafal Figuera.

La Conquesta de Jaume I representa un punt i apart, ja que s'obre una nova etapa. De tots és sabut que aquesta Conquesta representa la integració de Mallorca dins el món occidental cristià i dins l'àmbit cultural i lingüístic català.

Per a tal empresa, Jaume I havia cercat ajuda a diferents nobles (i eclesiàstics), tot assegurant-los la donació de terres i bens que es confiscarien arran de la guerra. Això queda concretat, ja una vegada acabada la conquesta de Mallorca, en el Llibre de Repartiment (1232), en què s'explicita la divisió de tot el territori de l'illa en vuit parts, de les quals la meitat serien pel Rei i la resta pels nobles que havien participat en la conquesta.

D'entre aquestes parts, el Rei es reservà l'antic districte àrab on se situaven, entre altres, les terres que formen part de l'actual terme de Vilafranca.

No obstant això, l'alqueria propiament de Sant Martí s'adjudicà al Cavaller Ramon Saclusa, i d'altres com les de Lanzell, Boscana i Albadallet a Ramon de Castellbisbal.

El 1242 l'alqueria de Sant Martí va ser obtinguda en franquícia pels templers, amb els seus drets, delmes i jurisdicció i passà en mans de l'Ordre de Sant Joan de Jerusalem –els hospitalers- el 1307, una vegada abolida l'ordre del Temple pel Papa Climent V. Algunes fonts apunten a què l'ocupació templària va ser la que li donà el nom de Sant Martí de Lanzell.

Poc després s'inicià un fort litigi entre el Rei Sanç de Mallorca i l'ordre dels hospitalers, que acabà amb un acord pel qual el monarca prenia possessió de Sant Martí en plena propietat i jurisdicció. En aquest punt és important destacar que durant aquest temps Sant Martí tenia diverses alqueries i rafals sotmesos a la seva jurisdicció.

El 1318 el Rei Sanç va cedir Sant Martí amb els seus drets, delmes i jurisdiccions al seu tresorer Nicolau de Sant Just, en un procés que es va fer gradualment i que va culminar el 1338 amb l'obtenció de la jurisdicció tan civil com criminal. Prèviament, el Rei Sanç ja havia disposat una Ordre per la qual Sant Martí –juntament amb les terres que s'hi havien anat incorporant- s'erigia en una sola demarcació jurisdiccional amb el nom de Sant Martí de Lanzell i que cada vegada que aquesta canviàs de senyor, se li retrés homenatge i fidelitat.

Estam, no ho oblidem, dins l'apogeu del feudalisme.

El 1391 el ciutadà Arnau Sureda adquirí en subhasta Sant Martí de Lanzell, amb tota la senyoria, la jurisdicció i els drets. Es desconeix amb precisió la raó per la qual Nicolau de Sant Just va haver de desfer-se de Sant Martí, tot i que els fets apunten a què aquest senyor es va veure embolicat dins una forta crisi econòmica.

A partir d'aquesta adquisició, els membres de la família Sureda –que es titularan de Sant Martí en nom de la propietat que detenten- passaran a ser els senyors jurisdiccionals de Sant Martí de Lanzell fins a l'abolició de les senyories, el 1811, i propietaris del domini útil de la major part de la baronia fins a l'extinció de la línia masculina del llinatge el 1912. Efectivament, i tal com he expressat, Sant Martí era una Baronia i, com a tal, era un territori la titularitat del qual no estava vinculada a cap ordre social concret i en què la jurisdicció del baró era general i s'estenia a tots els ordres – excepte aquells que provenien de la dependència del Rei o príncep, del seus furs, prescripcions d'usatge, costums generals, constitucions i actes de cort, o del dret comú i/o imposades en la infeudació. Els veguers o administradors de justícia no tenien cap jurisdicció dins els territoris de la Baronia. Perquè ens entenguem, en el cas que ens ocupa, el Senyor de Sant Martí tenia potestat quasi bé total en matèria fiscal, civil i criminal.

A partir d'aquesta data, la Cavalleria de Sant Martí va anar adquirint notorietat i importància. De fet, durant el segle XV es varen agregar moltes altres terres (Rafal Figuera, Puig de Maria –actualment de Bonany-, alous de la vila de Petra, alqueria d'Alcúdia-Arrom, Albadellet, amb la Moleta inclòs, i patrimoni immobiliari a Ciutat) a través de la compra que efectuaren Arnau Sureda i posteriorment el seu fill Salvador Sureda. Això va requerir que, en determinades ocasions, el Rei hagués de confirmar, a petició del senyor, els privilegis i jurisdiccions corresponents.

En aquest punt, convé resaltar la rellevància que a nivell personal presentava el perfil de Salvador Sureda Safont (1415-1495). Sembla ser que va ser un cavaller amb molta personalitat, conegut dins el món de les armes, sobretot pel seu torneig que l'enfrontà amb el cavaller català Francesc Vallseca celebrat a Nàpols davant el Rei Alfons el Magnànim l'any 1444. . Aquest mateix any la Cúria eclesiàstica va concedir el permís perquè es pogués celebrar missa a l'oratori de les cases de Sant Martí, a la qual hi devien acudir els treballadors de tota la contrada.

El segle XVI, Sant Martí era un feu amb plena personalitat independent, centre de vida de tot una comarca, que regia la vida quotidiana de les persones que l'habitaven i amb tot una organització –insistim- fiscal, civil i criminal pròpia. En aquesta època s'aniran repetint els litigis que per raons d'intrusió jurisdiccional se succeeixen per part dels batles reials de Petra dins la demarcació baronial de Sant Martí.

La vida dels entre cometes vilafranquers d'aquesta època se centrava exclusivament en les feines del camp que realitzaven a les terres del senyor.

Per altra banda, la família propietari de Sant Martí anirà acaparant càrrecs administratius i polítics –cosa que no és, en absolut, cap excepció.

Aquest esperit feudal es veu confirmat per l'existència d'esclaus, com és costum de l'època.

A finals del segle XVI el representant de la família propietària de Sant Martí era Salvador Sureda va ser capità d'armes del districte de Petra i posteriorment capità de tot el terç de Sant Llorenç. A un document cadastral de l'època s'ens revela el poder i la riquesa que acaparava la família.

Quasi bé a les acaballes del segle XVI Salvador Sureda va fer acta de donació al seu fill Pau Sureda del domini ple de tots els béns. Sant Martí, aleshores, i segons consta en aquesta mateixa acta de donació, incloïa les possessions, entre altres, de Lanzell, Boscana, Son Joy, Son Pere Jaume, el Rafal Cremat i un llarg etcètera, a més dels alous de Petra i de la possessió de l'Àguila, a la marina de Lluçmajor.

Durant tot aquest temps, la família Sureda seguia tenint enfrontaments amb les autoritats de la vila de Petra per defensar els seus drets baronials, la qual cosa els obligava a demanar la confirmació d'aquests drets i privilegis originals de manera constant i a mantenir plets per aquestes qüestions.

El funcionament i l'aparell organitzatiu i jurídic –la Cúria Baronial- seguia quasi bé intacte. La documentació d'aquesta època està farcida de petites disputes entre els habitants de la demarcació i agafarà importància a mesura que la població vagi augmentant, en gran part, una vegada que s'hagi fundat Vilafranca.

Pau Sureda i Campfullós va ser el que determinà el naixement del nostre poble. Va ser un personatge d'una gran influència i importància dins la societat mallorquina del moment i ocupà, igual que el seu pare, càrrecs militars de relleu –va ser, entre altres, capità de la milícia del districte de Petra.

El 1599 Pau Sureda va ordenà la construcció d'unes cases entre les vivendes de Sant Martí i les de Lanzell, en el predi de s'anomenà "Son Barragot". Va ser, per així dir-ho, un primer intent per crear un nucli estable de població. Els objectius, òbviament, anaven lligats al desig d'aconseguir una millor productivitat d'aquestes terres. Les causes del fracàs d'aquesta empresa no estan massa clares.

L'experiència comptà amb un segon intent, que, en aquest cas, suposà el naixement de Vilafranca. Aquest fet ens situa el 1620 quan Pau Sureda decidí establir una de les seves possessions, la de Son Pere Jaume, perquè, segons així consta a diversos documents, "donava poc fruit, poca utilitat i poc profit" i "la major part eren terrenys incultes i garriga". No obstant això, pareix a ser que la decisió de parcel·lar la finca de Son Pere Jaume radicava, també, en el fet que, per la seva extensió, requeria més gent per tenir-ne cura i perquè, al cap i a la fi, estava situada en quasi bé el centre de tota la demarcació de Sant Martí.

Paral·lelament, els propietaris de Sant Martí havien anat potenciant un sistema d'arrendament de les seves possessions, entre les que hi figurava la de Son Pere Jaume. Molts d'aquest arrendataris eren pagesos de la comarca i de les viles pròximes, com Petra, Sant Joan i Manacor.

L'objectiu d'establir Son Pere Jaume era el de concentrar i fixar la població que feia feina a les terres que posseïen els senyors de Sant Martí.

És el punt i final a tot aquest període de gestació, que dóna pas al naixement definitiu d'un nou nucli de població, Vilafranca. Retornant al símil lingüístic, donam per acabada l'anàlisi del *pretext* per donar pas, ara sí, al *text* pròpiament dit de la nostra història com a poble.

La parcel·lació de Son Pere Jaume és, com hem dit, el punt de partida d'aquests gairebé tres-cents vuitanta-tres anys de recorregut històric.

Sembla que ben de prest s'inicià la construcció de les primeres cases. En aquest sentit, val la pena fer referència a la tradició popular oral que atorga el reconeixement de primera edificació de Vilafranca a la caseta de Son Pere Jaume .

La fisonomia de la Vilafranca d'aquest temps es pot reconstruir a partir de la tipologia arquitectònica que presenten les edificacions més antigues del poble, entre elles, la de la caseta de Son Pere Jaume : edificacions molt senzilles, amb parets gruixudes de pedra, amb un frontis senzill revestit d'argamassa, amb portals generalment de mig punt i amb una finestra superior de petites dimensions, amb una mínima distribució interior i teulada, generalment, de doble vertent. Un clar exemple de l'origen humil de la gent que s'hi establí.

La construcció del poble es va anar fent seguint un cert model de disposició urbanística, que contemplava un lloc per a la construcció d'un oratori, que s'emplaçà, quasi bé en tota seguretat, a on avui hi ha l'actual església parroquial, i un lloc d'espai comunicatiu públic com la plaça, avui en dia, Plaça Major. Tot això, articulat per unes vies de carrers senzills que conformen la part més antiga del poble – Carrer Principal, Església, Sant Martí. Segurament es reservà lloc per a la construcció d'un pou públic, tot i que no hi ha constància documental d'això fins molt més envant.

En definitiva, que a poc a poc es va anar formant un nucli que cada vegada tenia una aparença més consolidada de poble. Això va ser gràcies a què Vilafranca, que formava part de la baronia de Sant Martí, era un nucli de població exempt de qualsevol càrrega fiscal i de serveis del regne, no en canvi, dels senyors de Sant Martí, que exercien, com hem dit, la jurisdicció sobre els seus habitants. Així i tot, els pagesos que s'hi varen establir degueren considerar més favorable dependre de la jurisdicció baronial que no de la reial, cosa que va empènyer a què la població augmentàs de manera considerable, com així ho assenyalen diverses fonts, que ens parlen ja d'una població, el 1685, d'uns 500 habitants. De fet, els avantatges eren nombrosos, tant a nivell fiscal –no haver de contribuir a les càrregues, col·lectes, talles i impositcions- com militar –no haver de contribuir a l'exèrcit.

El decenni de 1620 es va construir un primer oratori que permetés als habitants de la nova pobla complir amb els seus deures i no hi faltaren els impediments que arribaven, sobretot, des de les autoritats civils i eclesiàstiques de Petra.

El naixement de Vilafranca representa un fet excepcional, si tenim en compte les dificultats que, a nivell general, en especial, de manca d'aliments, presentaven la majoria de viles de Mallorca. En aquest sentit, pareix com si aquestes dificultats haguessin actuat com a revulsiu perquè els habitants de les terres de Vilafranca se sortissin endavant amb el seu desig i voluntat de construir i consolidar el seu poble, més que contribuir a què hi desistissin totalment i definitiva –com havia passat anteriorment. No oblidem el context històric general de l'època, marcat, en aquest cas, per l'inici del període de decadència d'Espanya, una nova situació que agreujava les condicions difícils en què tota Mallorca ja es trobava immersa. De fet, a Mallorca eren freqüent les sequeres, i la dependència d'aliments de l'exterior era, en alguns casos, quasi bé absoluta. Apareixien, de tant en tant, brots d'epidèmies, com la mateixa pesta, que el 1652 afectà la vila de Petra i que passà de llarg, malgrat la proximitat, de Vilafranca. Aquesta situació ajudava a què hi hagués freqüentment casos de robatoris i donàs peu a l'aparició d'un cert bandolerisme. En aquest sentit, i tal com havia avançat, l'activitat de la Cúria Baronial era elevada, fet que obligà a què el senyor de Sant Martí designàs, a part del Batle Baronial de la pròpia Cavalleria, una persona de confiança que exercís unes funcions mínimes de govern en el nou poble.

A mesura que el poble anava creixent, la determinació a concedir nous arrendaments i contractes d'establiment anava augmentant.

Salvador Sureda, fill de Pau Sureda, seguí amb tota aquesta línia d'actuació.

El 1685 va ser una data important, ja que l'oratori passà a la categoria de Vicaria in capite, amb tot el que això representava per a les persones que habitaven el lloc, no només des d'un punt de vista religiós, sinó des d'un caire més humà i sentimental, d'identificació amb la terra que els sustentava –com si poguéssim començar a parlar de la construcció d'una nova identitat. A partir d'aquest moment, s'hi podrien batejar els nou-nats i enterrar els difunts, cosa que, fins ara, s'havia de realitzar a les parròquies o vicaries més pròximes. En definitiva, els processos biològics bàsics que marquen la vida de qualsevol persona –el naixement i la mort-, estaran lligats simbòlicament i física, a partir d'aquest moment, a la terra que la veu viure. Així i tot, la Vicaria estaria subjecte encara a una dependència molt estreta de la Parròquia de Petra.

Aquesta nova circumstància requeria habilitar òbviament un lloc com a cementiri, que, com era costum, estava al costat de la mateixa església. El fet de tenir una vicaria implicava, també, tenir una demarcació pròpia que abraçava les terres que més tard conformaran inicialment el terme municipal.

La guerra de successió per la Corona espanyola comptà amb bàndols gairebé anivellats a Mallorca. D'entre els partidaris de l'Arxiduc Carles s'hi trobava Francesc Sureda, senyor de Sant Martí. Per aquest motiu, el pretendent a la Corona li va concedir el títol de Marquès de Vilafranca de Sant Martí el 1709. Tot i que al final s'imposà Felip V, el títol de marquesat quedaria intacte i mantindria el seu caràcter hereditari.

En aquesta temps, els habitants de Vilafranca havien iniciat la construcció d'una nova església en substitució del primer oratori, que havia quedat petit.

A mitjan segle XVIII una forta epidèmia provocà un elevat nombre de defuncions, cosa que obligà a engrandir el cementiri. De totes maneres, aquesta circumstància no és un fet aïllat a la Mallorca d'aquesta època.

Per altra banda, Vilafranca va assolint personalitat pròpia, cada vegada més accentuada, respecte de Sant Martí. També es denota, de cada vegada més, una lleugera ingerència de la jurisdicció reial, com així apunten els primers llistats de les Talles el 1795, que requeien sobre els contribuents vilafranquers, alguns dels quals pareixen haver aconseguit una certa comoditat econòmica. El Batle Baronial i la Cúria seguien resolent petits plets que sorgien entre la població.

Com a descripció general del poble ens pot servir la que fa el Cavaller Berard: "el poble estava compost per sis carrers simètrics i vistosos, que contenen 168 cases amb parres a les façanes, d'aspecte auster però noves i vistoses, amb una bona plaça en el centre d'elles i amb disposició d'augmentar-se més".

A principis del segle XIX Vilafranca compta amb 672 habitants en el nucli de població, 745 amb total si s'inclouen els que viuen a fora d'aquest. Hi ha una voluntat de créixer i de dotar-se d'uns mínims serveis –un metge per exemple-, tot i les dificultats econòmiques en què viu la població en general.

Es perfila, no obstant això, la recta final de les senyories jurisdiccionals, cosa que marca un punt i apart en la història de Vilafranca. Les Corts de Cadis aproven la mesura que aboleix les senyories jurisdiccionals, de tal manera que Vilafranca passarà a dependre de la jurisdicció reial. Aquí s'obre un període en què Vilafranca inicia la seva cursa per constituir-se com a municipi, amb intents que passen pel 1812 –amb Pere Rosselló com primer Batle Constitucional- i pel 1813 –amb Guillem Mallol, que aconseguí que es redactàs un nou cadastre per Vilafranca ja diferenciat del de Petra-, tot havent-se topat amb diverses al·legacions que havia posat l'Ajuntament de la localitat veïna. La delimitació del nou terme municipal va ser conflictiva i l'Audiència de Mallorca va establir les terres de la Vicaria com el dels seus límits. No obstant això, les circumstàncies polítiques a nivell estatal afectaren la recent estrenada situació, de tal manera que la reacció absolutista de Ferran VII va suspendre de nou l'Ajuntament Constitucional. En aquest punt cal destacar, de manera anecdòtica, el ressò que fa la premsa de l'època (Diario de Mallorca del 22 de maig de 1814) dels esdeveniments que tengueren lloc a Vilafranca arran de la restitució de Ferran VII com a sobirà espanyol, en que es descriu com es cremà un exemplar de la Constitució enmig de la Plaça Major, amb crits exaltats cap a la figura del monarca i cants de Glòria i del Tedeum a l'església.

A pesar de tot, el camí de Vilafranca com a municipi no tenia volta enrera. El 1816 apareix com a Batle Guillem Mallol i el 1818 els termes de Petra i Vilafranca apareixen deslligats un de l'altre, com així consta a la Reial Ordre de 18 de febrer d'aquest any pel que fa a la riquesa territorial de municipis.

La peste de 1820 no afectà Vilafranca, tot i que a conseqüència d'això el Govern va haver d'adoptar les mesures sanitàries oportunes que obligaven a un canvi d'emplaçament del cementiri, cosa que es concretà un any més tard.

Mentrestant, l'Ajuntament va resolent ja per sí mateix, els assumptes que se li presenten, entre els quals s'hi inclouen, fins i tot, aquells que incumbeixen afers religiosos.

A principis del XIX es patiren diverses sequeres com les de 1825, 1929 i més envant la de 1850, que afectaren la producció agrícola que, en aquest temps, consistia bàsicament en cereals, vinya i figues. Tot i que ja es notable que els recursos econòmics de la noblesa comencen a flaquejar, els símptomes encara no es deixaran notar a Vilafranca fins molt més endavant. Queda ben palès, com així ho demostren els padrons de població, que la majoria són jornalers i llauradors que depenen de les gran possessions i que el domini econòmic i el poder polític l'exerceixen els marquesos de Vivot, propietaris de Sant Martí.

Amb la designació d'Isabel II com a successora de Ferran VII es produí el triomf dels constitucionals, que es dividiren en progressistes i moderats, fet que marcarà també la política a nivell local, especialment a finals de segle. Els caps de la política local requeien en petits propietaris i petits contribuents mentre que els grans terratinents –com el mateix Joan Sureda Boixadors, marquès de Vivot- controlaven les juntes pericials, per assegurar-se un repartiment favorable de la quota fiscal. Cal recordar que les juntes pericials, igual que la junta d'associats, eren instruments de participació indirecta en les preses de decisions del municipi. La Revolució de 1868 comportà el restabliment del consistori destituït el 1855 al final del Bienni Progressista. La importància de la anàlisi política d'aquests moments radica en les faccions polítiques que es van dibuixant a Vilafranca, que giren entorn a dos pols d'interessos diferents: una facció partidària del marquès i una altra de contrària. Des de 1873 fins el 1894 la facció dominant al consistori era l'antimarquès, com denoten les protestes reiterades del marquès contra la gestió municipal. A partir del 1895 s'intensificaren els enfrontaments entre les dues faccions, fet que provocà que hi hagués cinc batles successius el 1895. No hi ha casos en que una família o veí de Vilafranca monopolitzi la batlia durant aquests anys, tot i que algunes persones pareixen tenir una certa representativitat. Molts dels conflictes de caràcter intern que sorgeixen semblen tenir l'origen als favoritismes clientelars del marquès i per aquest motiu sorgeixen també faccions que intenten contrarestar-ho.

Dins aquest context cal situar, per tant, la Vilafranca que descriu l'Arxiduc al Die Balearen:

(...) "A mà dreta ens queda Son Sant Martí i s'arriba a la petita Vilafranca a través del carrer de Palma, que hom pot veure ja des d'enfora amb els seus molins de vent i la seva església. Quasi totes les cases són d'una sola planta amb una porxada amb arc de mig punt i a la meitat de les façanes s'hi troben parres, sobretot a les cases del carrer església, que romp la monotonia d'aquesta vila del pla. L'any 1630 es va posar la primera pedra de l'església actual, la primera missa fou celebrada el 4 de desembre de 1651, la Sagrada Forma fou definitivament entronitzada el 28 d'agost de 1685 i el temple aixecat a la categoria de sufragani (vicaria) de la

parroquial de Petra, de la qual el lloc dependrà fins el 1820 en què passà a categoria de vila. Està dedicat a Santa Bàrbara verge i màrtir, la imatge de la qual és venerada a la capella principal de l'altar major com a patrona del lloc. Abans havia estat sota l'advocació de Sant Martí, bisbe de Tours. L'església és una construcció allargada amb torre quadrangular amb coronament piramidal, oberta en dos costats per sengles finestres ogivals. L'interior presenta tres capelles a cada costat i la volta de canó és sostinguda per quatre arcs. Damunt de l'entrada principal, on es pot llegir la data de 1804, s'hi troba el cor amb orgue.

Una bona carretera vorejada de morers duu des de Vilafranca a Son Sant Martí, la majestuosa casa de la qual es veu en una elevació després de traspasar uns pollancre. Presenta un portal d'arc de mig punt, amb un escut en el que es representa Sant Pau que dona part de la seva capa a un captaire. A sota es pot llegir la data de 1736. La casa mostra un front de cinc finestres, una capella a la part dreta i una ample estança amb una coberta sostinguda per set arcs escarcers que reposen sobre pilastres octogonals, delimitant-se un espai central del que arranxa una escala; a la part inferior d'aquesta apareixen l'any de 1746 i una petita figura de Santa Bàrbara. Un afegit en forma de torre en un cantó de l'edifici li dóna una planta addicional(...) Una altra part de l'edifici, però a nivell de la cornisa perimetral i a la part dreta de la façana principal es conforma una estança amb set arcs de mig punt i columnes llises amb capitells octogonals. Per sobre de la llinda de la porta es veu una imatge que representa el Cor de Jesús i Maria, i davall un escut d'armes esculpit en una placa de pedra. (...) En el pati hi ha dues cisternes, i prop de les cases hi ha dues sínies. El celler, amb quatre columnes de les que neixen quatre arcs, acull una gran bóta de fusta, semblant a una voluminosa bóta congregada, que descansa sobre 21 pilastres de marès. En en el pinar, no lluny de la casa, destaca la presència de dos molins de vent".

També hi trobam referències a diversos aspectes que criden l'atenció sobre la voluminositat dels rebosillos – habituals a Vilafranca, entre altres pobles- i pel fet que siguin de color, quasi sempre blaus o amb dibuixos :

(...) (els rebosillos) encara més llargs i grossos són els habituals a Manacor, Vilafranca, Montuïri, Petra i Sant Joan.(...)

(...) Gairebé sense excepció (els rebosillos) són blancs, només a alguns pobles del Pla i, concretament, a Pollença, Montuïri, Sant Joan i Vilafranca, i sobretot per les feines del camp, les dones vells de les classes més pobres duen rebosillos de color, quasi sempre blaus o amb diferents dibuixos. (...)

Per altra banda, Vilafranca apareix també a diversos reculls estadístics :

Població de Mallorca segons els darrers censos, nombre de famílies o veïns, matrimonis celebrats per edats, estat civil ... durant diversos anys (1863 a 1867), escoles i escolarització el 1852, naixements per classes i mesos durant diversos anys (1863 a 1867), defuncions per edat, estat civil i ocupació i causes durant diversos anys (1863 a 1867), contribuents, nombre de cases el 1857 (283 segons l'Arxiduc),...

També un dibuix d'una peça principal d'una casa de Vilafranca, possiblement un hostel que es trobava devora l'actual carretera.

L'evolució demogràfica havia estat una constant, quasi bé sense excepcions, durant la major part del segle XIX : dels 715 habitants del 1835 es passarà als 1279 habitants el 1894, amb una tònica de lleuger descens durant les dues primeres dècades del segle XX. Quant a la política a començaments de segle XX, es pot dir que estarà marcada per les classes polítiques tradicionals. De fet, es repeteixen sovint els mateixos noms en el càrrec de batle, sense que hi hagi grans alteracions per factors polítics externs –com la Dictadura de Primo de Rivera-. Una de les aspiracions del Consistori de l'època era ampliar el terme ja que part del nucli urbà es trobava dins el terme de Sant Joan, cosa que s'aconseguí el 1925. Durant aquests anys s'havia anat construint la Casa de les Monges de la Caritat en un solar que cedí el marquès (1900), l'església de Vilafranca havia esdevingut parròquia (1913), s'havia inaugurat la fàbrica d'electricitat (Sa Farinera) (1919) i sobretot, s'havia donat un pas definitiu i irreversible a un procés de parcel·lació i establiment de les grans possessions, de tal manera que el 1923, possessions com Sant Martí, Boscana, Alcúdia-Arrom, etc.. estaven ja totalment fragmentades, la qual cosa donava l'oportunitat –quasi bé podríem dir la primera gran oportunitat– perquè un determinat nombre de vilafranquers pogués accedir a la propietat de la terra. En aquest sentit, cal apuntar que dels 3 propietaris que apareixen en els cens el 1910 es passarà als 15 el 1924. No obstant això, moltes de les propietats seguien sent insuficients i s'haurà d'esperar a processos molt posteriors com la mecanització del camp, la diversificació de l'agricultura, ...per obtenir-ne una mínima rentabilitat. Igualment, s'havien iniciat les obres de l'Escola el 1928.

Per altra banda, les dificultats del dia a dia eren evidents entre la gent que, necessàriament, havia de lliurar-se a la feina dura i sacrificada del camp. A més a més, altres circumstàncies com l'epidèmia de la grip del 1918 – tot i la intervenció quasi bé miraculosa de Guillem Sastre, el Metge Vell-, com les batudes de calabruix del 1911 o les plagues de la fil-loxera,... ho feien tot encara més difícil.

En proclamar-se la Segona República i arran de la victòria a tot l'Estat de la coalició frontpopulista, s'anomenaren comissions gestores municipals d'esquerres i de la que Joan Català Mayol fou president. Paralel·lament, un grup de falangistes s'havia organitzat de manera clandestina, tot un índex del clima tens i dividit que hi havia a la societat previ a l'alçament militar del 18 de juliol del 1936. Les notícies arribaren el dia després i l'exsecretari Miquel Capó i el metge Sebastià Sancho serien víctimes posteriors d'un consell de guerra que determinaria el seu afusellament. Per altra banda, altres vilafranquers foren detinguts i la Guàrdia Civil de Petra va prendre la Casa de la Vila i va tancar el local del Centre Republicà de Vilafranca i alguns combatents vilafranquers moriren al front de la Península. Acabada la Guerra, s'anomenà una junta gestora per presidir l'Ajuntament, que encapçalà Jaume Bauçà Rosselló. Aquest va intervenir significativament perquè s'aturàs la repressió que s'havia desencadenat. De fet, a Vilafranca, la repressió no assolí el grau de dramatisme i de bestialitat que molts altres pobles. Demogràficament, es nota un increment espectacular no tant pel creixement natural positiu –que sí hi és- sinó més per causes que tenen a veure amb l'annexió de la part del nucli que restava en terres de Sant Joan. Així, Vilafranca havia passat dels 1254 habitants de 1920 als 2292 de 1940. Aquest fet obligà també a plantejar-se, pocs anys després, l'ampliació del temple parroquial, que li donà l'aspecte definitiu que té en l'actualitat. Així mateix, altres necessitats impulsaren la construcció d'un saló parroquial. Per altra banda, no cal ni mencionar que el dinamisme polític que havia existit va ser nul durant el franquisme. Els anys 40 es comença a diversificar la producció agrícola, amb els melons de secà i de cereals, i a poc a poc s'esten la comercialització dels productes del camp a grans zones comercials de Palma. Això vé acompanyat per l'atracció turística que representen diverses botigues a la carretera, que cobren importància arran del boom turístic dels 70. També és important destacar la producció artesanal de materials de construcció –les teuleres. Amb la restauració de la democràcia el 1977 es va mantenir el predomini conservador fins entrada la dècada dels 90, en què l'opció progressista passà a tenir-ne l'hegemonia que actualment manté.

Tot això ens condueix a la disposició final d'aquest text de la Història de Vilafranca, que ens il·lustra la Vilafranca actual, descrita, en aquest cas, com si es tractàs d'un llibre escolar :

Vilafranca és un municipi de 22,99 Km², situat al Pla de Mallorca, que consta d'un únic nucli de població homònim. El casc urbà del poble és esponjat, presenta una disposició regular dels carrers i les edificacions són generalment baixes. El seu perfil està definit per la Carretera Palma-Cala Rajada, que creua el nucli de població – tot i la imminent obertura de la variant per la part sud del poble. La xarxa viària de comunicació principal és, òbviament, l'eix Palma-Cala Rajada, que permet una comunicació directe amb Manacor.

Vilafranca té, segons dades de l'octubre de 2002, 2610 habitants. Si ens atenim a la distribució per sexes, d'aquests, 1315 són homes i 1295 són dones.

El teixit social de Vilafranca és uniforme, amb excepció del fenomen immigratori, que marca unes circumstàncies excepcionals.

Hi ha un gran funcionament i activitat a nivell social, cultural i esportiu, gràcies a l'ampli teixit associatiu existent, bàsicament sectorial i per edats :

Escoles de ball, associacions de tercera edat, juvenils, esportives, culturals, etc.

A això s'ha d'afegir, a més, els serveis que, en aquesta matèria, dona la pròpia administració local i de tota la infraestructura que s'ha creat amb aquestes finalitats –Casal de Cultura, Teatre Municipal, etc.

La conflictivitat social és pràcticament nul·la, llevat de casos excepcionals derivats de les noves conjuntures socials.

En aquest àmbit, a Vilafranca emergeix un nou repte : l'acceptació del fenomen immigratori. Per altra banda, només en casos molt concrets podem parlar de conflictivitat a nivell juvenil.

En el camp econòmic, Vilafranca presenta actualment un equilibri dels sectors ocupacionals en la població activa, amb tendències que apunten a un increment de treballs relacionats amb el sector secundari i terciari en detriment del primari (agricultura i ramaderia).

El sector primari és el de tradició històrica, arrelada als orígens fundacionals del poble. Hi ha un predomini del conreu de secà. També s'hi troben conreus de regadiu dedicats a hortalisses, meló, ... en mans d'explotacions agràries familiars i petits horts i amb pagesos professionals sota diverses maneres de treball (arrendataris, amitgers, explotadors de terres, assalariats,..) Part de la mà d'obra de recent incorporació surt del col·lectiu immigrant, per contrarestar-hi la poca presència del sector jove de població. Actualment es duen a terme grans esforços per millorar la rendibilitat del camp, per introduir nous mitjans tècnics i mecànics a l'agricultura i diversificar-ne els productes.

Les explotacions ramaderes són també de caràcter familiar amb predomini de granges d'aviram i de ramat oví.

En el sector secundari s'hi detecta una clara evolució d'una activitat artesanal cap a una de caire industrial. Teuleres, ferreries, fusteries,...varen rebre l'impuls que es generà amb l'expansió del sector de la construcció arran del "boom" turístic i segueixen en plena activitat. Les empreses són, la majoria, de caràcter familiar i amb pocs empleats. Mereixen una menció especial –més per la imatge que els associa al poble i pel reclam turístic que representen que no per la seva incidència econòmica – les tendes de productes del camp que es troben a la carretera.

El sector terciari consisteix bàsicament amb els serveis d'entitats bancàries i serveis administratius –gestoria, serveis municipals i educatius, ... professionals liberals, ...- i de turisme rural -localitzat en l'únic establiment hotel·ler del municipi.

Gran part dels que es dediquen al sector terciari ho fan a altres localitats - en especial Manacor-, afavorits per la proximitat (10 km) i la bona comunicació viària entre els dos nuclis.

En definitiva, una Vilafranca forjada per un procés històric que s'ha vist efectat per tota una sèrie de fenòmens (molts d'ells analitzables dins un marc històric més general), com han estat :

El fenomen del feudalisme, que origina un determinat comportament en la relació humana, política, social, i econòmica –dependència dels grans terratinents -, amb incumbències posteriors d'un fort classisme – professionals liberals, militars, clergues....- que n'exerciren, durant molt de temps, les funcions organitzatives i de poder. En aquest sentit, es pot afirmar que la història política de Vilafranca ha estat marcada pel servilisme i en alguns casos pel caciquisme fins ben bé entrat el segle XX.

El fenomen d'abolició de les jurisdiccions senyorials.

El caciquisme.

La Guerra civil i la postguerra- origen de sensibilitats polítiques diferents.

El classisme.

L'emigració als països de Sudamèrica – Cuba i Argentina, especialment.

La despoblació, lligat al "boom" turístic –emigració a Ciutat o a zones i/o localitats costaneres.

I d'altres fenòmens de plena vigència :

La reconversió industrial i empresarial.

La immigració.

La globalització i universalització.

La democratització cultural.

L'aparició de nous conceptes d'organització social i de relació – revisió del concepte tradicional de família, llibertat de relació humana i sexual, igualtat de gènere,...

L'existència d'uns paràmetres socials i de reconeixement lligats lleugerament encara a la procedència familiar i de llinatges. – famílies amb reputació i protecció social.

L'existència d'uns sectors de progressisme social i ideològic que contrasten amb altres d'un cert tradicionalisme social i ideològic – i això no està necessàriament lligat a una tendència política determinada.

I com no, el fenomen de la identitat : "*som vilafranquers*".

Una identitat consolidada a través de la Història, del parlar -dialectalismes/localismes- de la topografia i la toponímia –l'entorn geogràfic i els noms que ens són familiars- ,dels personatges històrics, dels avantpassats, de les llegendes, del caràcter, de les tradicions o maneres de fer i viure –del subconscient històric-, de les activitats culturals, esportives, en definitiva, del dia a dia, del present, del passat, i d'un projecte de futur. No obstant això, el nou escenari, derivat essencialment del fenomen immigratori, de la universalització i de l'era

de les tecnologies comunicatives ens obliga a fer una revisió constant i mesurada de l'afirmació "*som vilafranquer*".
Sense cap dubte, tothom és convidat a prendre-hi part.